

**Наурызбайқызы Гүлдананың «8D02304 – Филология» білім беру
бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін
дайындалған «Дискурстың ұлттық ерекшеліктері (қазақ, орыс, ағылшын
тілі материалдары негізінде)» диссертациясының
АНДАТПАСЫ**

Зерттеу тақырыбының сипаттамасы. Дискурс – коммуникацияның күрделі құрылымы ретінде мәдени әр тектілік пен мәдениетаралық өзара әрекеттесудің негізгі аспектісі. Ол әртүрлі этникалық топтар мен ұлттардың ойлау тәсілдерін, құндылықтары мен сәйкестігін білдіреді. Жаһандану және көптілділік кең таралған қазіргі әлемде әртүрлі тілдердегі дискурстың ұлттық ерекшеліктерін зерттеу мәдени мәнмәтіндерді түсінуге және мәдениетаралық қарым-қатынасты жақсартуға мүмкіндік береді.

Диссертациялық жұмысымызда әртүрлі лингвомәдени топ өкілдері ретінде қазақ, орыс және ағылшын тілдерін пайдалана отырып, дискурстың ұлттық ерекшеліктеріне назар аударамыз. Осы тілдердегі дискурстық тәжірибелерді салғастырып талдау арқылы біз лингвистикалық, мәдени ерекшеліктердің аталған мәдениет топтарының әрқайсысында қарым-қатынас жасау мен қабылдау тәсілдеріне қалай әсер ететінін ашуға тырыстық.

Таңдалған тілдердің әрқайсысында дискурстың құрылымы мен мазмұнына әсер ететін ерекше семантикалық, синтаксистік және стилистикалық ерекшеліктер бар. Зерттеу барысында біз бұл ерекшеліктердің дискурсты ұйымдастыруға, тілдік бірліктерді таңдауға және мәдени белгілерді қолдануға қалай әсер ететінін қарастырдық. Сондай-ақ, біз әлеуметтік-мәдени мәнмәтін мен тарихи мұраның әр тілдегі дискурстың ерекшеліктерін қалай қалыптастыратынын зерделедік.

Дискурстың ұлттық ерекшеліктерін зерттеу тілдегі мәдени ерекшеліктерді түсінуге және мәдениетаралық диалогты байытуға жағдай жасайды. Бұл жұмыс қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі дискурстың тілдік және мәдени аспектілерін терең талдауға ықпал етеді.

Зерттеудің өзектілігі. Дискурс әр тілдің өзіндік ұлттық ерекшеліктерін, мәдени және әлеуметтік құндылықтарын бейнелейді. Дискурс ұлттық сипатқа ие. Әртүрлі ұлттық ерекшелікке ие дискурс қазіргі жаһандану үдерісінде, мәдениетаралық қарым-қатынастың кеңеюінде өзара араласып, ықпалдасып жатыр. Дискурста орныққан әр ұлттың қарым-қатынас моделін білу – қарым-қатынаста түсінбеушіліктің алдын алуға мүмкіндік береді.

Білім мен ғылымның, экономиканың жаһандық көшінен қалмау жекелеген тұлғалардың шет тілдерін, оның ішінде, ағылшын тілін білуімен шарттасып жатыр. Сондықтан елімізде қолға алынған үштілділік саясаты қазақ, орыс, ағылшын тілдерін жетік меңгерген тұлғалардың аталған тілдерде қарым-қатынас жасауға қажетті нормаларды, қарым-қатынас мәдениетін қоса игеруін талап етеді. Қарым-қатынастағы ұлттық ерекшеліктерді білу білім беру, аударма, журналистика, дипломатия т.с.с. салаларда аса қажет. Жаһандану үдерісінің, мәдениеттердің өзара араласуының, интернет кеңістігіндегі ақпарат ағынының ұлттық болмыс пен мәдени-тілдік бірегейлікке теріс ықпалы да танылып жатыр. Қазіргі ұрпақ міндеті – өз ұлтына тән ерекшелікті, мәдени-

тілдік бірегейлікті сақтау, келер ұрпаққа жеткізу. Бұл міндет тек дискурста жүзеге асады, себебі дискурс – ұлттық дүниетанымның тілдік бейнесі, ұлттың рухани мұрасын сақтап, болашаққа жеткізудің маңызды құралы. Дискурстың ұлттық ерекшеліктерін зерттеу – ұлттық қарым-қатынас мәдениетін жүйелі тануға жол ашады. Оның үстіне дискурстың ұлттық ерекшелігін қазақ, орыс және ағылшын тілдері материалдары негізінде арнайы зерттеген ғылыми еңбектің болмауы тақырып өзектілігін негіздей түседі.

Зерттеудің мақсаты – қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі отбасы дискурсын талдау негізінде дискурстың ұлттық ерекшеліктерін анықтау, сипаттау.

Зерттеу мақсатына қол жеткізуде мынадай **міндеттерді** шешу алға қойылды:

- Дискурстың ұлттық ерекшеліктерін зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерін анықтау;
- Ұлттық ерекшеліктің тілдегі және дискурстағы көрінісін теориялық тұрғыда жүйелеу;
- Қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі отбасы дискурсын көркем мәтіндер негізінде салғастыра талдау арқылы отбасы дискурсының ұлттық ерекшеліктерін анықтау үшін дискурстық және прагматикалық талдау жасау;
- Отбасы дискурсы арқылы ұлттық психологияның тілдік репрезентациясын зерделеу;
- Эмпирикалық зерттеу арқылы отбасы ішіндегі тілдік қарым-қатынас ерекшеліктерін айқындау;

Зерттеу нысаны – қазақ, орыс және ағылшын дискурсының ұлттық ерекшеліктерін танытатын көркем мәтіндер мен ауызекі сөйлеу мәтіндері.

Зерттеу пәні – отбасы дискурсында көрінетін ұлттық-мәдени ерекшеліктерді танытатын тілдік құралдар жүйесі мен дискурстық құрылымдар.

Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі. Зерттеу жұмысының **теориялық және әдістемелік негізін** дискурс теориясы (Б. Қалиұлы, Н. Уәли, З.Ш. Ерназарова, Д. Әлкебаева, Ж.М. Кеншінбаева, Г.Г. Бүркітбаева, К.К. Садирова, А.Е. Саденова, Т.Е. Пшенина, Р.А. Омарова, Ф.Б. Кожахметова, Н.И. Сегізбаева, Б.Г. Карилова, Л.М. Абишева, Б.А. Ахатова, Д.В. Сизов, А.М. Жумагулова, А.Б. Гуманова, Г.А. Мұратова, Б.Г. Досмаганбетов, Ф.З. Дулаева, Б.С. Жумагулова, Н.А. Шахметова, Ш.А. Нұрмышева, Ж.У. Есинбаева, Ж.Қ. Кішкенбаева, А.М. Жалалова, Д.М. Акимжанова, К.З. Елшібаева, Н.Қ. Құлтанбаева, Ш.Г. Абдирова, Н.С. Исакова, Р.Қ. Қойлыбаева, Ә. Шетиева т.б.), мәтін лингвистикасы (Т.М. Николаева, И.Р. Гальперин, Р. Сыздық, Б. Шалабай, А. Жұбанов, Х.М. Нұрмұханов, Ғ.Қ. Әнес, М.К. Ахметова, А.Б. Әмірбекова, Г.М. Әзімжанова, Ж. Қойшығұлова, Г.Ж. Байшукурова, Г.А. Кульгильдинова, Е.А. Твердохлебова, Г.К. Кушкарлова, Г.Х. Рамазанова, Л.В. Черепанова, В.В. Савельева, Ж.М. Оспанова, Қ.Ө. Есенова, А.С. Әділова, А.О. Тымболова, Ш.М. Елемесова, Ж.С. Канлыбаева, А.Қ. Айтбенбетова, М.Ә. Маретбаева, Г.Т. Абикенова, Б.А. Абдыханова, А. Ақкөзова, Ж.К. Алшинбаева, Г.А. Әбдімәулен т.б.) зерттеулеріндегі ғылыми тұжырымдар құрады.

Зерттеу жұмысы дискурс ұғымының көпқырлы табиғатын ескере отырып, оның ұлттық ерекшеліктерін когнитивтік, әлеуметтік, лингвомәдени және коммуникативтік тұрғыдан сипаттауға бағытталады. Осыған сәйкес дискурстық зерттеулердің әдіснамасы мынадай төрт бағыттың теориялық негіздеріне сүйенеді: құрылымдық, әлеуметтік-лингвистикалық, когнитивтік және коммуникативтік-прагматикалық. Құрылымдық лингвистикада дискурс мәтін деңгейіндегі тілдік құрылым ретінде қарастырылады. Бұл бағытта А. Греймас пен Ж. Курте секілді француз құрылымшыларының мәтін ішіндегі мағыналық тұтастықты зерттеуге қосқан үлесі зор. Олар дискурсты мәтін ішіндегі тақырыптық және формалды ұйымдасу формасы ретінде сипаттайды. А. Греймастың семиотикалық квадрат пен нарративтік құрылымдар теориясы дискурстың ішкі мағына жүйесін тануға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік-лингвистикалық бағыт дискурсты әлеуметтік шындықты бейнелейтін құрылым ретінде қарастырады. Бұл бағыттағы негізгі тұжырымдар М. Фуко, З. Харрис, Р. Водак, Ю. Линк, П. Хартман еңбектерінде көрініс тапқан. М. Фуко дискурсты қоғамдағы билік пен таным жүйесімен тығыз байланыстағы практика ретінде сипаттап, оны субъектіден тәуелсіз, тарихи-әлеуметтік заңдылықтарға бағынатын құрылым ретінде бағалайды. Т. ван Дейк ұсынған сыни дискурс-талдау әдісі дискурстың әлеуметтік шындықты қалыптастырудағы рөлін, саяси-идеологиялық мазмұнын талдауға негізделген.

Когнитивтік лингвистикада дискурс санадағы ақпаратты өңдеудің, түсінудің, қайта жаңғыртудың тәсілі ретінде қарастырылады. Бұл бағытта Т. ван Дейк дискурстың когнитивтік модельдерін (ментальды модель, фрейм, скрипт) жүйелеп, дискурс пен таным байланысын терең сипаттайды. Ұлттық концептология саласында А. Вежбицкая, Е.С. Кубрякова, Д.С. Лихачев ұлттық бірегейлікті тіл арқылы танудың жолдарын ұсынса, қазақ тілші ғалымдары Ә. Қайдар, Е. Жанпейісов, Ж. Манкеева, Н. Уәли, А. Ислам, М.С. Жолшаева ұлттық дүниетанымды, концептілік аяны, тілдік сана ерекшеліктерін талдай отырып, қазақ тіліндегі ұлттық кодтарды зерттеген. Бұл бағыт дискурсты нақты қатысым актісінде, сөйлеу жағдайында жүзеге асатын тілдік әрекет ретінде қарастырады.

Зерттеушілер Д. Шиффрин, З. Харрис, Дж. Остин, Дж. Сёрль, Г. Грайс сөйлеу актілері теориясы, прагматикалық мағына, кооперация ұстанымы, адресаттық және интенция категорияларын дискурстың прагматикалық құрылымын анықтауда қолданған. Сондай-ақ, дискурстың ұлттық ерекшелігін лингвистикалық аспектіде талдауда когнитивтік лингвистика, лингвомәдениеттану, этнолингвистика, елтану бағыттарымен қатар бірнеше теориялық зерттеулер негізге алынды. Ол еңбектер дискурста ұлттық мәдениеттің көрініс табуын дәлелдеуге негіз бола алады. Ондай еңбектің бірі – Г. Хофстеденің мәдениетті алты өлшем арқылы сипаттаған зерттеуі. Бұл өлшемдер дискурстық практикада ұлттық ерекшеліктердің көрінісін талдауға, түсіндіруге мүмкіндік береді.

Зерттеу дереккөздері. Зерттеу дереккөздерін дискурстың ұлттық ерекшеліктерін, ұлттық дискурс мәселелерін зерделеген теориялық зерттеулер және дискурстың ұлттық ерекшелігін бейнелейтін тілдік құралдар мен дискурстық құрылымдарды анықтау мақсатында талданған көркем мәтіндер,

ассоциациялық эксперимент пен ауызекі сұхбат материалдары құрады.

Қазақ дискурсының ұлттық ерекшеліктерін анықтау үшін О. Бөкейдің «Атау-кере» романы (Фолиант баспасы, 2024 жыл, 14 б.т.), орыс дискурсының ұлттық ерекшеліктерін талдау үшін Л.Н. Толстойдың «Детство. Отрочество. Юность» трилогиясы (Паблицер баспасы, 2023 жыл, 23 б.т.), ағылшын ұлттық дискурсының айырмасын айқындауда Т. Гардидің «Tess of the d'Urbervilles» туындысы (АСТ баспасы, 2023 жыл, 30 б.т.) таңдалды. Бұл көркем мәтіндердің таңдалу себептері мынада: 1) қозғалатын мәселе ортақтығы: үш шығарма да ұлттық отбасы дискурсын сипаттай отырып, жеке тұлғаның отбасындағы рөлі, ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас, моральдық және рухани тәрбие сияқты маңызды мәселелерді көтереді; 2) мәдени мәнмәтіннің тереңдігі: шығармаларда ұлттық салт-дәстүр, моральдық ұстаным, діни сенім, қоғамдық құрылым секілді мәдени-әлеуметтік мазмұн кең қамтылған. Бұл дискурсты лингвомәдени, когнитивтік тұрғыдан кешенді зерттеуге мүмкіндік береді; 3) жанрлық ортақтық: үшеуі де – психологиялық-философиялық көркем мәтіннің үлгілері; 4) ұлттық дискурстың көркем тіл арқылы берілуі: әр шығармада ұлттық болмысты тілдік құралдармен: метафора, фразеологизм, мақал-мәтел, мәдени концептілер, т.б. құрылымдар арқылы жеткізуге баса мән беріледі.

«Отбасы» концептісінің қазақ, орыс, ағылшын тілді респонденттер санасында ассоциациялануын анықтауға арналған экспериментке 300 адам қатысты, олардың жауап материалдары сараланды. Отбасы дискурсындағы қарым-қатынастың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін саралауға арналған ауызекі сұхбат жүргізіліп, дыбыс жазбаға таспаланды. Қатысушылардың жалпы саны – 70. Таспаланған сұхбат көлемі – 4 сағат 20 минут.

Зерттеу жұмысының әдістері. Диссертацияда келесі ғылыми әдістер пайдаланылды: дискурстық талдау, салыстырмалы-салғастырмалы әдіс, лингвомәдени талдау, прагмалингвистикалық талдау, эксперимент әдісі.

Эксперимент жүргізу кезінде ассоциативтік өріс әдісі ассоциативтік эксперименттің еркін, бағытталған, тізбектелген түрлерін жүзеге асыруда қолданылды. Қазақ, орыс, ағылшын отбасы дискурсының ұлттық ерекшеліктерін ауызша сұхбат материалы негізінде анықтауда жартылай құрылымдалған сұхбат әдісі пайдаланылды.

Зерттеу әдістерін таңдауда дискурстың күрделі табиғаты ескеріліп, интегративті көзқарас негізге алынды. Бұл тәсіл зерттеу материалына байланысты түрлі бағыттағы әдістерді қатар пайдалануға мүмкіндік берді. Мысалы, когнитивтік қыры басым мәтіндер концептологиялық тұрғыдан талданса, ал сөйлеу жағдаяты айқын мәтіндер прагматикалық әдістермен қарастырылды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Дискурс тіл мен мәдениеттің тоғысқан күрделі құрылымы ғана емес, сонымен бірге ұлттық мәдениеттің ішкі құндылықтарын, дүниетанымдық модельдерін және қарым-қатынас нормаларын динамикалық түрде бейнелейтін коммуникативтік кеңістік болып табылады. Қазақ, орыс және ағылшын отбасы дискурсына жүргізілген салғастырмалы талдау ұлттық мәдени модельдердің дискурстық деңгейде әртүрлі тілдік амалдар арқылы іске асатынын айқындады.

Мысалы, қазақ дискурсында еңбек, дәстүрлер мен сөйлесу формалары («айналайын», «анашым», т.б.) ұлттық менталитет пен отбасылық қарым-қатынасты танытады. Орыс дискурсында сөйлесу үлгілері («голубчик мой», «душечка», т.б.) мен діни кодтар православтық дүниетанымға негізделген отбасылық қатынасты сипаттайды. Ағылшын дискурсында сөйлесу формалары («*my maid*» – «қызым», «*my porret*» – «құлыным», «*куыршағым*», «*dear*» – «жаным», «*қымбаттым*, т.б.) мен ауылдық әдет-ғұрыптар отбасы қарым-қатынасы мен мәдениетті бейнелейді.

2. Салғастырмалы талдау нәтижесі көрсеткендей, дискурстағы ұлттық ерекшелік тек тілдік таңбалар арқылы ғана емес, сонымен қатар прагматикалық категориялар (пресуппозиция, импликатура, сөйлеу актілері), қарым-қатынас мәдениеті арқылы да қалыптасады. Дискурстағы ұлттық ерекшелік тіл иесінің дүниетанымы, мәдени коды, құндылықтар жүйесі арқылы көрінеді. Қазақ мәтінінде пресуппозиция ұл баланың отбасы тірегі ретіндегі маңызын білдірсе, эмоция мен жақындық сөйлеу актілері арқылы (еркелету сөздері, жұмсақ лексика) және бейвербалды амалдармен (құшақтау, сүю) көрінеді. Орыс дискурсында негізгі орын директивті сөйлеу актілеріне беріледі, мұнда пресуппозиция ретінде баланың оқуға, тәртіпке жауапкершілігі көрінеді, ал эмоциялар ашық беріледі. Ағылшын мәтінінде эмоциялар мен қарым-қатынас көбіне жанама сөйлеу актілері мен импликатура арқылы жеткізіліп, ұстамдылық пен сыпайылық басым танылады.

3. Қазақ, орыс және ағылшын көркем мәтіндеріндегі отбасы дискурсы ұлттық-мәдени және дүниетанымдық ерекшеліктерді бейнелейді. Әр тілдегі отбасы дискурсының концептілік аясы әртүрлі мазмұндық компоненттерден тұрады, алайда олардың тоғысар тұсы – жалпыадамзаттық құндылықтар (құрмет, борыш). Дегенмен, әр ұлттың мәдени, тілдік және тарихи ерекшеліктері бұл дискурстың құрылымы мен мазмұнын айқындайды. Қазақ дискурсында рухани-ұлттық байланыс пен дәстүрлер (бата беру, жоқтау, ат қою) және кеңістік пен заттық символдар (шаңырақ, ошақ, туған жер, жайлау, самаурын) алдыңғы орынға шығады. Орыс дискурсында этикалық-діни сана басым болып, діни кодтар (панихида, молебен) айрықша рөл атқарады. Ал ағылшын дискурсында әлеуметтік тәжірибе мен еңбекке негізделген өмір салты маңызды орын алады (егін жинау, тұрмыстық еңбек).

4. Ұлттық психология көркем мәтіндегі лексикалық бірліктер (эмоционалды тіркестер, метафоралық құрылымдар, фразеологизмдер, мақал-мәтелдер) мен грамматикалық амалдар (одағай сөздер, модальділік, бұйрық рай, есімдіктер, етістіктің шақтары) жиынтығы арқылы дискурстық стратегиялардан көрінеді. Бұл ұлттық дүниетанымды когнитивтік-дискурстық деңгейде түсінуге мүмкіндік береді. Қазақ дискурсында ұлттық психология эмоционалды жақындық кішірейткіш мәнді жұрнақтармен («*Кел, шырағым, кел*», «*Қоя тұр, келінжан*»), ал иерархиялық қарым-қатынас стратегиясы бұйрық рай арқылы («*Қайта қолыңнан келген жақсылығыңды аяма*», «*Қойыңызшы, ана*», «*Еңбектің де емдік қасиеті бар, балам, көп қимылда...*»), орыс дискурсында эмоционалды-экспрессивтілік («*Слезы душили меня*», «*...я же захлебывался от слез*») пен моральдық құндылықтарға негізделген қарым-қатынас стратегиясы, көбінесе, фразеологизмдер арқылы («...что готов был

провалиться сквозь землю», «будешь вперед совать нос»), ағылшын дискурсында ұлттық психология отбасы алдындағы парыз бен міндеттілік стратегиясы модаль етістіктермен (*«You must go to her and claim kin»* – «*Сен міндетті түрде оған барып, туыстығыңды дәлелдеуге тиісің*»), ал тұрмыстық қиындықтар мақал-мәтелдер, фразеологизмдер (*«Where there's a will there's a way»* – «*Нием болса, мүмкіндік табылады*») арқылы ашылады.

5. Эмпирикалық деректер көркем мәтіндегі нәтижелерді толықтырып, тіл мен ұлттық сананың өзара байланысын дәлелдейді: «Отбасы» концептісі қазақ, орыс және ағылшын тілді респонденттердің санасында әртүрлі ассоциат реакция құрайды. Қазақ тілінде жиілігі бойынша келесі бірліктер алдыңғы қатардан табылды: «*жанұя*» (16 рет), «*шаңырақ*» (11 рет), «*Отан*» (9 рет); орыс тілінде «*очаг*» (12 рет), «*уют*» (10 рет), «*родители*» (10 рет) реакция сөздері анықталса; ағылшын тілінде «*parents*» (ата-ана, 14 рет), «*relationship*» (қарым-қатынас, 11 рет), «*happiness*» (бақыт, 10 рет) бірліктері айқындалды.

6. Ауызша сұхбаттар негізінде алынған мәліметтер ұлттық ерекшеліктердің концептуалдық көрінісін айқындауға мүмкіндік берді: қазақ отбасы дискурсында сөйлеу ұлттық дәстүрге негізделіп, тәрбиелік сипатқа ие болады. Үлкендердің балаларға айтқан сөздері көбіне нақыл, бата немесе өсиет түрінде келеді: «*Жасың ұзақ болсын*», «*Қадамың құтты болсын*». Мұнда дәстүрлі ұжымшылдық пен туыстық қатынас басым, ал отбасы мүшелері арасындағы қарым-қатынас иерархиялық сипатта қалыптасады. Орыс отбасы дискурсында қарым-қатынас бейформалды сипатқа ие болып, эмоцияны ашық білдіру жиі байқалады: «*Ну хватит*», «*Что происходит?*», «*Чтоб всё было и ничего за это не было!*». Ағылшын отбасы дискурсында қарым-қатынас салыстырмалы түрде қысқа әрі бейтарап тіл үлгілерімен («*All the best!*» – «*Бар жақсыны тілеймін!*», «*Congratulations!*» – «*Құттықтаймын!*») сипатталады. Әдетте ата-аналар балаларға эмоциясыз, нақты нұсқау, кеңес береді: «*Talk about it*» – «*Бұл туралы сөйлесейік*»).

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы.

Диссертацияда дискурстың ұлттық ерекшеліктерін зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері сипатталып, «дискурс» терминінің ғылыми анықталуы, оны анықтаудағы бағыттар мен тәсілдер жүйеленіп, ғылымдағы «ұлттық ерекшелік», «ұлттық бірегейлік» терминдерінің мәні ашылып, «ұлттық ерекшелік» ұғымының когнитивтік, лингвомәдени, дискурстық аспектілері зерделенді.

Қазақ (О. Бөкей «Атау-кере»), орыс (Л. Толстой «Детство. Отрочество. Юность») және ағылшын (Т. Гарди «Tess of the d'Urbervilles») көркем мәтіндеріндегі отбасы дискурсының концептілік аясы, прагматикалық ерекшеліктері мен ұлттық психологиясы анықталды. Концептілік талдау барысында туыстық қатынас, этикалық ұстаным, салт-дәстүр, кеңістік пен символ сияқты ұлттық мәні бар элементтер ашылды. Прагмалингвистикалық талдауда отбасы ішілік диалог, сыпайы сөйлеу, адресатқа бағытталған тілдік актілер, сондай-ақ сөйлеу астары (импликатура, пресуппозиция) анықталды. Мәтіндегі грамматикалық формалар мен мақал-мәтелдердің, фразеологизмдердің қолданылуы әр ұлттың дүниетанымы мен ұрпақаралық байланысын сипаттайтын көрсеткіш ретінде талданды.

Ауызша сұхбаттар мен ассоциативтік эксперименттер негізінде қазақ, орыс және ағылшын тілді респонденттердің санасындағы «отбасы» концептісінің ерекшеліктері мен ұлттық мазмұны зерделенді. Отбасылық қарым-қатынас стилі, ұлттық мәдени кодтар, сөйлеу этикеті, қостілділік пен кодтық ауысым құбылыстары нақты тілдік деректермен дәлелденді. Эмпирикалық зерттеу нәтижелері көркем мәтіндерден алынған теориялық тұжырымдарды толықтырып, әр тілдегі отбасы дискурсының құрылымына, қарым-қатынас сипатына және ұлттық құндылықтарға тән ерекшеліктерді айқындауға мүмкіндік берді.

Алынған нәтижелердің жаңашылдығы мен маңыздылығының негіздемесі. Диссертацияда дискурстың ұлттық ерекшеліктері қазақ, орыс, ағылшын отбасы дискурсын алғаш рет салғастыра талдау арқылы анықталады. Дискурстың ұлттық ерекшеліктерінің теориялық-әдіснамалық негіздері жүйеленді, *дискурс* терминінің ғылыми зерттеулердегі анықтамалары дискурс теориясының ғылыми бағыттары мен тәсілдеріне сай талданып, топтастырылып, сараланды. Диссертацияда *ұлттық ерекшелік*, *ұлттық бірегейлік* терминдері дискурсқа қатысты зерделеніп, оларға анықтама ұсынылды. Сонымен бірге *ұлттық ерекшелік* ұғымының когнитивтік, лингвомәдени, дискурстық аспектілері сабақтастырыла әрі отандық және шетелдік ғалымдар зерттеулеріндегі тұжырымдарға сүйене отырып, қазақ, орыс, ағылшын тілі деректерімен дәйектеліп талданды. Жұмыста *отбасы дискурсы* терминіне анықтама ұсынылып, оны институционалды дискурстың бір түрі ретінде анықтай отырып, үш тілдегі көркем мәтіндерді (қазақ тілінде О.Бөкейдің «Атау кере», орыс тілінде Л.Толстойдың «Детство. Отрочество. Юность», ағылшын тілінде Т.Гардидің «Tess of the d'Urbervilles») талдау негізінде үш тілдің отбасы дискурсына тән концептілік аясы салғастыра талданып, жүйеленді, кестеге түсірілді, ортақтығы мен ерекшеліктері тұжырымдалды.

Отбасы дискурсы этномәдени құндылықтар мен ұлттық дүниетаным көрініс табатын ерекше коммуникативтік кеңістік ретінде қарастырылып, зерттеу материалына таңдалған үш көркем мәтінге салғастырыла прагмалингвистикалық талдау (сөйлеу актілері мен функцияларын: бұйыру, мәлімдеу, сұрақ қою, кінәлау сияқты прагматикалық әрекеттер мен пресуппозиция мен импликатураны: отбасы мүшелері арасында айтылмаса да ұғынылатын мағыналар мен мәдени шарттылықтарды, қарым-қатынас сипаты мен сөйлеу мақсатын, эмоциялық реңкін т.б.талдау) жасалып, нәтижесінде үш түрлі мәдениет дискурсының ортақ және айырым белгілері анықталды. Ғылыми зерттеуде отбасы дискурсындағы ұлттық психологияның тілдік репрезентациясы алғаш рет қазақ, орыс, ағылшын тілі материалдары негізінде зерделенді, салғастыру нәтижесінде отбасы дискурсындағы фразеологизмдер мен мақал-мәтелдер, грамматикалық формалар арқылы ұлттық психология көрінісінің үш тілде таңбалану ерекшеліктері сараланып, тұжырымдалып, кестеге түсірілді. Сонымен қатар диссертацияда «*отбасы*» концептісінің қазақ, орыс, ағылшын тілді респонденттер (барлығы 300) санасында ассоциациялану ерекшеліктері арнайы мақсатта жүргізілген еркін, бағытталған және тізбектелген ассоциативтік эксперимент арқылы анықталып, талданды.

Диссертацияның ғылыми жаңалығының тағы бірі – алғаш рет қазақ, орыс, ағылшын отбасы дискурсының ұлттық ерекшеліктерін анықтау мақсатында ауызекі сұхбат жүргізіліп, таспаланып (қатысушылар саны – 70, таспаланған сұхбат көлемі – 4 сағат 20 минут), жартылай құрылымдалған сұхбат тәсілімен жиналған материалдар салғастырыла талданды, қорытындыланды. Қазақ, орыс және ағылшын мәдениеттерінде отбасы құндылықтарын бейнелейтін тұрақты сөз орамдары мен дискурстық стратегиялардың ортақ және айырым белгілері эмпирикалық зерттеу нәтижелерін салғастыра талдау арқылы алғаш рет жүйеленді. Сонымен қатар *жанұя, шаңырақ, очаг, blood* (қан, туыстық байданыс) сияқты негізгі концептілердің ұлттық-мәдени мазмұны дискурстық талдау негізінде жаңаша пайымдалды. Зерттеу нәтижесінде дискурстың ұлттық ерекшеліктерін айқындайтын өлшемдер жүйеленіп, ұлттық дискурс типологиясын толықтыратын жаңа деректер енгізілді.

Ғылыми жұмыстың **теориялық маңыздылығы**. Зерттеу нәтижелері дискурсология, лингвомәдениеттану, этнолингвистика, прагмалингвистика, мәдениетаралық коммуникация салаларындағы теориялық ұстанымдарды толықтырады. Салғастырмалы талдаулар ұлттық сана, тіл мен мәдениет байланысы, когнитивтік құрылымдар туралы теориялық түсініктерді тереңдетеді.

Практикалық мәні. Зерттеу нәтижелері тіл мамандарын, оқытушыларды, аудармашылар мен мәдениетаралық коммуникация мамандарын дайындауға қажетті оқу-әдістемелік құралдарды құрастыруда, осындай бағыттағы ғылыми зерттеулерге пайдалануға жарамды.

Зерттеу апробациясы. Диссертация жұмысының нәтижелері отандық және шетелдік ғылыми-зерттеу мекемелерінде, жоғары оқу орындарында талқыланды: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінде ұйымдастырылған «Жастар, ғылым және инновация» атты жастардың XVIII республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясында «Ұлттық дискурс түсінігі» тақырыбында баяндама жасалды (2022), Уфа ғылым және технологиялар университетінде ұйымдастырылған XII халықаралық конференцияда «Discourse as reflection of national character» тақырыбында баяндама жасалды (2024), «Дискурстың ұлттық ерекшелігін танытатын контентті үлкен тілдік модельге көшіру мүмкіндіктері» тақырыбында Назарбаев университетінің ISSAI ақылды жүйелер мен жасанды интеллект институтымен бірлескен жоба қатысушылары арасында хабарлама жасалды (2025). Отбасы дискурсының ұлттық ерекшеліктеріне эмпирикалық талдау жұмыстары жүргізілді: 1. «Отбасы» концептісінің ассоциативтік ерекшеліктерін анықтау мақсатында Google form платформасында жүргізілген онлайн сауалнама; 2. Отбасы дискурсындағы тілдік ерекшеліктер, коммуникативтік стратегиялар, мәдени нормаларға негізделген қарым-қатынас үлгілерді айқындау мақсатында жүргізілген ауызша сұхбат.

Диссертация жұмысы «Қазақ тілін және технологиялық прогресті қолдау үшін үлкен тілдік модельді (LLM) құру» атты гранттық жоба (ИРН BR24993001) аясындағы ғылыми зерттеулердің бір бөлігі ретінде орындалды. Жобаның басты мақсаты – қазақ тілін заманауи технологиялық ортада дамыту, тілдің сандық ресурстарын кеңейту және оны жаңа буын жасанды интеллект

жүйелеріне енгізу болып табылады. Жоба тек техникалық тұрғыдан тілдік модельді жетілдіруді ғана емес, сонымен бірге ұлттық мәдениет пен дүниетанымға тән ерекшеліктерді де ескеруді көздейді. Осы мақсаттармен сабақтаса отырып, диссертациялық зерттеуде қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі отбасы дискурсы талданып, ұлттық ерекшеліктер анықталып, сипатталды. Бұл зерттеу нәтижелері ұлттық психологияның тілдік көріністерін айқындайды. Мұндай деректер көптілді тілдік модельдерді құруда мәдени-когнитивтік ақпаратты толықтыруға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында алынған нәтижелер қазақ тілін цифрлық қолдауға арналған модельге енгізілетін деректердің сапасын арттыруға, ал ұлттық ерекшеліктерді сипаттау тілдік модельдің мазмұндық байлығын кеңейтуге ықпал етеді.

Зерттеудің жариялануы мен мақұлданыуы:

Диссертацияның негізгі нәтижелері жарияланған басылымдар саны – 6.

Scopus халықаралық ғылыми деректер базасына кіретін журналда жарияланған еңбектер:

1. National Features of Family Discourse: A Comparison of Kazakh, Russian, and English Languages // International Journal of Society, Culture & Language (IJSCL)//No.1/2023 (Vol. 11, Issue 1, March 2023) – Pages 61-75. Процентиль 89%, Q1 // https://www.ij scl.com/article_696914.html

2. National Features of Discourse: A Systematic Review // World Journal of English language // Процентиль 66%, Q2. <https://doi.org/10.5430/wjel.v16n2p44>

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитетінің ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдарда жарияланған еңбектер:

1. Дискурстың ұлттық ерекшеліктері // «Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ Хабаршысы» “Филология ғылымдары” сериясы, №2 (69) 2023, Б. 141-158.

<https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/704/241>

2. Национальные особенности политического дискурса // «Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ Хабаршысы» “Филология ғылымдары” сериясы, №3 (74) 2024, Б. 172-188.

<https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/1316/441>

Халықаралық конференциялар жинақтарында жарияланған еңбектер:

1. Ұлттық дискурс түсінігі // «ЖАСТАР, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ» атты жастардың XVIII Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының МАТЕРИАЛДАРЫ. Ақтөбе. – 2022. –680-682 б.

2. Discourse as reflection of national character // Материалы XII Международной научной конференции (г. Уфа, 25 апреля 2024 г.) / отв. ред. А.Р. Мухтаруллина. – Уфа: РИЦ УУНиТ, 2024.– С.15-24 // ISBN 978-5-7477-5917-6

Зерттеудің құрылымы мен көлемі. Диссертация кіріспеден, үш бөлімнен, қорытынды және пайдаланған әдебиеттер тізімінен, анықтамалардан, қосымшадан тұрады. Ғылыми жұмыстың жалпы көлемі 166 бетті құрайды.

Диссертациялық зерттеу жұмысы тіл білімінің **дискурсология, когнитивті лингвистика, прагмалингвистика** салаларының даму

бағыттарына және Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағдарламаларына сәйкес дайындалған:

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 16 қазандағы № 914 қаулысы. «Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы».

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. «Ұлттық рухани жаңғыру» ұлттық жобасын бекіту туралы: 2021 жылдың 12 қазанында, № 724 қаулысымен бекітілген.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы: 2019 жылдың 31 желтоқсаны, №1045 қаулымен бекітілген.

Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы және рухани құндылықтары. Тарих пен мәдениеттің, әдебиет пен тілдің, салт пен құндылықтардың ортақтығы // Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы.

Докторанттың ғылыми зерттеу бойынша әр жарияланымды дайындаудағы үлесі. Диссертацияның барлық көлемін, зерттеу әдісін таңдауды және зерттеу мақсатына сай міндеттерді шешуді, зерттеу бойынша жарияланымдарды дайындауды автор өз бетінше орындады. Зерттеу тақырыбына сай тапсырмалар беру мен алынған нәтижелерді талқылау ғылыми кеңесшілермен бірлесіп жүргізілді.